

ПРИНЦИПИ ОСВІТНЬО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ТА КУЛЬТУРОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОЛЕТКУЛЬТУ

Сучасні трансформаційні, глобалізаційні, мультикультурні процеси вимагають нових підходів у дослідженні культурологічних проблем, відкривають нові обрії розвитку української культури. Своєчасним є дослідження маловідомих фактів, подій, явищ культурного поступу, які з ідеологічних переконань не ввійшли до вітчизняної історії, що дозволить цілісно відтворити культурологічні процеси в історичному взаємозв'язку. До малодосліджених феноменів культурного життя 20-х рр. ХХ ст. належить діяльність Пролеткульту – культурно-просвітницької і літературно-художньої організації пролетарської самодіяльності при Наркомосі, яка мала за мету широкий і всебічний розвиток пролетарської культури самим пролетаріатом [1, с. 719].

В українській історіографії відсутні наукові праці з вивчення культурно-просвітницької та творчої діяльності Пролеткульту, які б ідеологічно незаангажовано та з нових методологічних підходів висвітлили «невідомий пласт» культурного життя України 20-х рр. ХХ ст.

До історії вивчення діяльності Пролеткульту як педагогічного явища вперше звернулася акад. О. Сухомлинська, за авторством якої в «Енциклопедії освіти» (2009) вміщена стаття про діяльність цієї організації [7, с. 719].

Крім того, досліджуючи феномен «радянська педагогіка», О. Сухомлинська вперше у вітчизняній історико-педагогічній науці акцентувала увагу на тому, що незаповненою нішою залишається освітньо-просвітницька діяльність Пролеткульту: «Пролеткульт однозначно негативно оцінювався радянською історіографічною наукою, і сьогодні він залишається об'єктивно не оціненим. Історико-педагогічна наука взагалі не надавала й не надає уваги цьому непересічному явищу в історії розвитку радянської школи. Ідеологія Пролеткульту здійснила великий вплив на радянську шкільну естетику, розбудову всього шкільного життя. Не називаючись пролеткультівською, вона ввійшла в позакласну й позашкільну роботу, в клуби, будинки культури, театральні студії як основа нової ідеології, нового світовідчуття. Пролеткультівська естетика і нині залишається в шкільній культурі (стінгазета, графіки, гімнастика (піраміди), новий театр, хода містом (селом) на свята тощо) [21].

Мета статті – виокремити принципи освітньо-просвітницької та культуротворчої діяльності Пролеткульту в Україні (1917–1932 рр.).

Революційні перетворення поставили на порядок денний питання творення «нової культури», що відповідали б революційному пафосу розбудови нового життя, виховання «нової людини», індустріалізації країни, утвердженню вільної праці та іншим ідеальним устремлінням «соціалістичної епохи».

Творення нової культури, яка відповідала б інтересам пролетаріату в умовах революції, стало об'єктивною потребою – пролетаріат відчув себе суб'єктом історії, тому і виявив потребу і бажання відчувати себе суб'єктом творення культури, яка відображала б його відчуття, давала можливість осмислити перспективи розбудови нового життя.

Дослідники зазначають, що 20–30-ті роки ХХ ст. в історії радянської культури стали «періодом гігантського культурного зрушення», періодом «поєднання мас з культурою» [16, с. 4].

З перших днів радянської влади почалася активна ідеологічна робота, хоча у партії напередодні революції ще не було чіткої, детальної програми щодо ідеологічної та культурної політики держави [4, с. 55]. Очевидною стала необхідність прийняття концепції «пролетарської культури» О. Богданова і А. Луначарського «за основу» культурної революції, доповнюючи її заходами загально-освітнього характеру. Культурна революція авторами концепції розглядалася як явище політичне у контексті глобальної соціалістичної перебудови, але з обов'язковим збереженням позитивного досвіду минулого.

Вивчивши теоретичні підходи, думки, ідеї представників Пролеткульту, ми обґрунтували провідні принципи культуротворчої діяльності як основоположні ідеї, вихідні положення, які визначають зміст процесу культуротворення в умовах самодіяльності пролеткультівських організацій.

Принцип об'єктивної необхідності критичного переосмислення культурно-освітнього досвіду попередніх поколінь. Однією з ключових проблем, пов'язаних з визначенням теоретичних основ діяльності Пролеткульту, перед його ідеологами постала проблема ставлення до культурної спадщини минулого у творенні пролетарської

культури – культури майбутнього. Донині серед науковців існує стереотипне твердження про повне заперечення пролеткультівцями культурного досвіду попередніх поколінь, про створення ними «нігілістичної теорії», яка виступала у формі «абстрактнішого стремління до нового». Саме цей аспект зазнавав нищівної критики в радянській історіографії, яка тенденційно висвітлювала роль і значення Пролеткульту.

У пролеткультівському середовищі справді можна знайти вияви нігілістичного ставлення до культурної спадщини. На Першій Всеросійській конференції пролеткультів, що проходила у вересні 1918 р., один з місцевих делегатів, який не погоджувався із офіційним змістом резолюції конференції, заявив: «Відкинемо цілком буржуазну культуру, як старий хлам...» [18, с. 29]. Делегату заперечив один з лідерів Пролеткульту: «неознайомившись з минулою культурою, ми не зможемо зробити і кроку... Необхідно зрозуміти минуле, щоб йти вперед» [18, с. 31].

Ідеолог концепції «пролетарської культури» О. Богданов ставив вимогу свідомого оволодіння буржуазним мистецтвом, використання «художніх скарбів» та обмеження доступу інтелігенції до справи виховання пролетаріату. Обґрунтовуючи програму пролетарської культури, він писав у статті «Про художній спадок»: «Два грандіозних завдання стоять перед робітничим класом у сфері мистецтва. Перше – самостійна творчість: усвідомити себе і світ у струнких живих образах, організувати свої духовні сили у художній формі. Друге – одержання спадщини: оволодіти скарбами мистецтва, створеними минулим, зробити своїм все велике і прекрасне в них, не підпорядковуватися відображенням у них духу буржуазного і феодального суспільства. Це друге завдання не меш тяжке, ніж перше» [3, с. 426].

Досліджуючи основні принципи пролетарської культури, обґрунтовані пролеткультівцями, встановлено, що культурний нігілізм не був наріжним каменем концепції Пролеткульту, а навпаки, він виступав за культурну наступність і критичне осмислення культурної спадщини минулого. Водночас, за свідченням істориків, «історія не знає жодного прикладу наруги над скарбами мистецтва, спровокованими пролеткультівцями» [20, с. 68]. Це важливий аргумент. Адже майже століття історія Пролеткульту гостро критикувалася як «нігілістична», «стерильна», «штучна», яка не лише не враховувала досвіду попередніх поколінь, а й виступала за його знищення та

ізоляцію від соціалістичного суспільства.

Принцип самоорганізації. «Пролетарськість» культури визначалася не лише марксистськими поглядами творців концепції, й організаційною теорією, згідно за якою колективна праця веде до організації світу із хаосу елементів. Отже, пролетаріат, залучений до колективної праці, навіть стихійно прагне самоорганізації. Ця самоорганізація становить «природну основу культурної програми». Актуальним завданням постає необхідність включення свідомості в цей процес: у подоланні стихійності у створенні нової культури вбачає необхідну умову реалізації соціалізму. Революції соціальної повинна передувати підготовка пролетаріату до виконання «світового організаційного завдання». Одним із способів підготовки пролетаріату до його виконання є мистецтво, яке розуміється ним як важливий елемент класової свідомості, що сприяє об'єднанню класу. Для його концепції, яка лягла в основу діяльності Пролеткульту, принциповою була думка про «організуючу роль мистецтва». На цій підставі робиться послідовний висновок: для об'єднання пролетаріату йому необхідне власне мистецтво, нове соціалістичне мистецтво, яке повинне вести пролетаріат до боротьби, а також залучати до «пролетарського співтовариства» все нові й нові сили.

В основі самоорганізації лежить мистецтво; адже воно взагалі є виховний засіб – засіб соціальної організації людей, засіб спілкування, засіб збирання і систематизації людського досвіду. Мистецтво – «це наука життя в образах». Головна відмінність мистецтва від інших засобів впливу, у його здатності «організувати не лише уяву людей, а й також їх почуття, їх настрої» [4, с. 17].

У програмній статті журналу «Пролетарская культура» (1918, № 1) вказувалося, що політична і економічна складові робітничого руху набували пріоритетного характеру відносно культурної. Тому редакція журналу закликає пролетаріат «...спрямувати величезні зусилля на створення того, чого йому так не вистачає, нехай культурна самостійність буде і черговим, і віднині постійним його лозунгом» [15, с. 2]. У майбутньому нова культура повинна охопити всі сфери життя і творчості, охопити не поверхово і частково, а глибоко і всією широтою. Вона сприятиме формуванню нового класового самовизначення, виробленню пролетарської ідеології.

Принцип формування «нової людини». З самого початку своєї діяльності Пролеткульт був

спрямований на формування нової людини, тобто радянської людини, на розкриття її творчого потенціалу, на її злет і на повну відмову від норм і укладу старого життя. І саме Пролеткульт з його масовістю, з небаченою до цього енергією починав формувати цю нову людину – нову особистість, яка відповідала б реаліям епохи. Саме Пролеткульту і народженням з ним новим формам масового мистецтва і просвіти ми зобов'язані появі у радянській культурі всесвітньо відомих композиторів, письменників, поетів, режисерів [6].

Саме ідея створення нової людини не нова – такі ідеї виникали у перехідні періоди становлення людства: запровадження християнства, епоха Відродження тощо. Кожна революція висувала гасло створення нової людини. Після 1917 р. більшовики взялися до реалізації такого задуму, розпочали практичну роботу зі створення нової людини, яка відрізнялася від усіх попередніх спроб підходами, принципами, формами.

Пролеткультівці вважали, що сформувати таку людину можна лише за допомогою цілеспрямованого впливу з метою розвитку творчості і в процесі творчої діяльності. У вступній статті журналу «Пролетарская культура» (1918) писалося: «Дати класу цілісне виховання, яке безперечно спрямовує колективну волю і мислення, може тільки вироблення самосійної духовної культури» [15, с. 1].

Для виховання нової людини необхідно було виробити нові прийоми виховання. Тож пролеткультівці наголошували, що ці прийоми мають ґрунтуватися на соціалістичній теорії і тісно пов'язуватися із соціалістичним ідеалом. У цьому контексті важливого значення надавалося мистецтву, яке «не лише розвиває свідомість, але й організовує чіткість почуттів...» [10, с. 9].

Принцип колективізму як основа соціальних відносин та культурної творчості. Основний принцип пролетарської культури – колективізм мистецтва. У цьому контексті найбільш цінними виступають ті твори мистецтва, в яких втілений соціальний досвід, а не індивідуальний. Ідеологи пролеткульту були переконані, що попередня епоха – це епоха культури індивідуалістичної, а пролетарська культура – розвивається на ґрунті колективізму: «Пролетаріат перегляне зі своєї точки зору всі види творчості – науку і мистецтво. Він виробить свою пролетарську науку, свою пролетарську поезію, пролетарський живопис, пролетарську музику; він закріпить у житті свій пролетарський побут, що знову-таки зрощений у колективній праці» [18, с. 6].

У протоколах Першої Всеросійської конференції пролетарських культурно-просвітницьких організацій знаходимо твердження, що справді колективізм є найкращим способом розвитку індивідуальності. Лише в умовах колективізму індивідуальність має повну підтримку, і лише там гарантується їй розвиток [18, с. 40]. Тому провідним методом творчої роботи вважали колективну критику, колективне обговорення та колективну оцінку того чи іншого твору чи якогось іншого результату творчої праці.

Переважаюча більшість провідних діячів Пролеткульту, як свідчать джерела, були переконаними колективістами. Вони вважали, що необхідно формувати колективну свідомість всіма засобами. Так, П. Лебедев-Полянський переконував, що основоположним принципом пролетарської культури має бути принцип колективної праці. Іншим, не менш важливим у цій справі, є те, що культура пролетаріату постійно повинна мати аспект творення [18, с. 9].

Пролетарське мистецтво розглядалося як мистецтво мас, без них воно не могло б існувати: «Митці можуть тільки радіти, що тепер відкривається для них широка перспектива єднання з колективом, щастя знайти себе в колективі й утворити соціальне мистецтво, щоб відбити в творах почуття, радощі й горе трудящого люду» [5, с. 77].

Сам колективізм розглядався не лише як метод освітньої та культурної діяльності, а й як невід'ємна ознака, що надавала мистецтву соціального характеру – загальнодоступність у розумінні, загальнодоступність у творенні: «Тепер відкривається для них (митців – О. К.) широка перспектива єднання з колективом» [5, с. 77].

Принцип новизни як основа та результат пролетарської культури. Творення пролетарської культури було пронизане новизною ідей, тематики, результатів творення у вигляді нової літератури, нового театру, нової музики, нового живопису у переломний момент суспільного життя. Підтвердження цього знаходимо у працях сучасних дослідників Г. Романенка та В. Шейка: «Творчість більшості об'єднань пронизана маніфестацією новизни: митці змушували суспільство формувати нові погляди на мистецтво, літературу, культуру життєвого середовища й речового оточення. Космічні, урбаністичні, техніцистські мотиви творів засвідчували характерні ознаки новітньої історичної доби; експресивно-реалістичні й конструктивістські форми передавали ритміку,

емоційну напруженість поступу «залізного ренесансу». Дзвінкоголоса поезія, ошатні стінописи в громадських закладах, веселі розписи агітпотягів і агітпароплавів, оптимістичні сюжети станкових полотен, новаторська сценографія, святкове оформлення масових заходів і міського середовища, що лунали урочистим гімном «новому життю» і «новій людині» [19, с. 115].

Ідеологія Пролеткульту висунула низку цікавих і новаторських ідей у художньому мистецтві (конструктивізм), науковій організації праці (естетизація оточуючого середовища), у діяльності «творчого театру», кіномистецтва тощо. Особливу увагу Пролеткульт надавав естетичному фактору впливу літератури і мистецтва на людину, її емоційну піднесеність, спрямовану на пролетарське, класове світовідчуття.

Принцип провідної ролі пролетаріату як суб'єкта культурних перетворень. Можна з впевненістю говорити, що більшість ідеологічних установок радянської влади були успішно засвоені і знаходили своє втілення завдяки діяльності саме Пролеткульту і його осередків. З перших днів ця організація у плані ідеології керувалася ідеями, які не лише не суперечили основній політичній лінії держави, але й практично визначали цю лінію. Більш того, прийняту в 1920 р. «Декларацію» пролеткультівці розглядали як культурну програму партії. Загалом роль Пролеткульту у розбудові радянського суспільства була більш вагомю, ніж про це потім говорили його противники разом з Наркомосом. Втілована теорія «пролетарської культури» була однією з провідних складових радянської ідеології. Впроваджувана у практику роботи різних осередків, якими були клуби, студії, вона забезпечувала творення пролетарської культури.

Хоча на початку свої діяльності Пролеткульт не мав чіткої програми дій з огляду свідомого «утримання» від «міцних планів», які видаються «могутніми» на папері і стають «безпорадними» на ділі, основні напрями були окреслені відразу: революціонування праці; революціонування побуту; революціонування почуття. Головне завдання організації полягало у виробленні «пролетарської культури», яка в контексті класової свідомості повинна стати загальнолюдською. Поширювалася думка, що «нова культура повинна охопити всі сфери життя і творчості, охопити не поверхово і частково, а глибоко і в усій ширині, а завданням пролетаріату було зібрати елементи

соціалістичної культури, організувати їх у чітку систему, яку можна було б застосувати у всіх сферах буття і людського мислення» [18, с. 20].

Принцип творчої самодіяльності пролетаріату. У розвитку і виробленні пролетарської культури теоретик Пролеткульту Ф. Калінін вбачав два аспекти. Перший – культурно-просвітницький, який виражається у засвоєнні буржуазного культурного минулого та елементів пролетарської культури, які уже створені робітничим рухом. Другий аспект полягав у створенні умов для вияву творчих сил пролетаріату в самій діяльності, у творчості, що передбачало організацію цілісної мережі робітничих клубів, студій. До того ж нову пролетарську культуру асоціювали як зв'язок праці і науки, остання розумілася як організований колективно-трудоий досвід і засіб організації колективної праці.

У цих складних процесах саме творча самодіяльність пролетаріату розглядалася як важливою передумова творення культури майбутнього: «Пролеткульт не дає директив, за своєю сутністю він повинен лише кращим чином сприяти самодіяльності пролетаріату, закріплюючи і об'єднуючи все те, що входить в життя само по собі без директування з боку. Культурна самодіяльність пролетаріату – наступний лозунг, висунутий самим життям» [18, с. 21].

Рух за пролетарську культуру, даючи можливість робітничому класу виявити максимум творчої активності. Його мета озброїти робітничий клас новим знанням, організувати його почуття за допомогою нового мистецтва і перетворити його побутові відносини в новому дусі, істинно-пролетарському, комуністичному.

Вважалося, що Пролеткульт – це кузня нового пролетарського мистецтва, а пролетарське мистецтво можуть створити лише робітники. Необхідно у робітничій масі виявляти усіх талановитих робітників – письменників, художників, музикантів та ін. Шляхом їх колективно-творчої роботи в Пролеткультурі, шляхом їх удосконалення у тій чи іншій галузі мистецтва і вбачався наближений розквіт пролетарської культури [13, с. 3□5].

Принцип трансформації і переосмислення світоглядних позицій, психологічних засад пролетарського суспільства. У зміст поняття і концепції «пролетарської культури» вкладався комплекс взаємопов'язаних явищ, тобто, безпосередня, трансформація, перероблення світогляду, психології, побуту та ін. робітників як суб'єктів суспільно-політичних і соціокультурних перетворень. У вступній статті журналу «Горн»

вказувалося: «Поряд із завданнями зовнішнього законодавства, революційного перетворення громадських і правових установ і форм життя, нас чекає ще переродження всього життєвого укладу, закам'янілих у звичній косності способів мислення, чуття, уяви. Сам побут, починаючи від манери поведінки один з одним і закінчуючи приватно-правовими інститутами, повинен бути нами перетворений і перероджений, має бути створена пролетарська культура, що охоплює всі сторони життя, – не лише систему світоглядання і світовідношення, «світовідчуття», особливий настрій, стиль, який пронизує усі пори життєвого організму» [13, с. 1].

Створення пролетарської культури передбачалося не лише на побутовому, творчому, філософському, а й на психологічному рівні: «Саме таке завдання – не роздумувати тільки про пролетарську культуру, не лише свідомістю визначати її шляхи і свідомо накреслювати її віхи, але виявляти її, не створювати її, але творчою уявою викликати із небуття до буття думки, образи, почуття, що є не вказівкою, а самою плоттю, самою кров'ю соціалістичної культури – саме таке завдання і поставив собі Пролеткульт» [13, с. 1].

Про психологічні засади трансформації світоглядних позицій пролетаріату відкрито розмірковували діячі Пролеткульту, що простежується у протоколах засідань цієї організації: «У напрямку соціальної бази культурної роботи, потрібно звільнити її від психології народництва. Необхідно розкривати пролетарську психологію. Пролетаріат можливо вже говорить такою мовою, якою не володіє ще широка народна маса» [18].

Принцип творення нового побуту. Якщо сьогодні з поняттям «побут» ми пов'язуємо найчастіше уявлення про приватне життя, його інтимність, усамітненість, домашнє вогнище, спілкування з рідними і друзями тощо, то в 20-ті роки ХХ ст. широкого розповсюдження мало інше тлумачення побуту. «Схема: домашнє господарство – замкнута сім'я – консерватизм, одноманітність, вузькість інтересів, – стверджувалося тоді діячами культури і мистецтва, – повинна уступити місце іншій: громадське господарство – людська солідарність, замість сімейного оточення; ні на хвилину незатихаюча революційна творчість – замість застарілих форм побуту» [9, с. 245].

Побут у цій формулі означав дещо більше, ніж домашнє життя, а навіть поставав антитезою. Це поняття було тісно пов'язане з революцією, з

її масштабними планами перебудови старого побуту: «Основне стремління нашого побуту наразі продовження робочого дня громадськістю через втягування у масову роботу, через безперервні «вправи» наших громадських функцій, через клуби, гуртки, зібрання, засідання, наради, вибори – перемістити наш центр тяжіння з «дому» у «суспільство», із «приватного життя» у життя «громадське», щоб ми стали реалізовуватися як «моральні характери», як типи, як герої не у сфері особистого домогосподарства, а в сфері колективного служіння» [24, с. 51].

Саме тому на протигагу інтимному, сімейному устрою суспільного життя з індивідуальним споживанням прийшла нова система поглядів, яка ґрунтувалася на ідеях служіння колективу, як запоруки створення істинного соціалістичного суспільства. Відтак трансформувалися погляди на побут як на середовище процесу творення нової культури: «Домашній конфлікт (любов, ревності, крадіжка, недовіра, шантаж, біографія, іконографія, генеологія, спадковість), теми, які глибокі за Достоевським, плоскі за Бурже, ніжні за Діккенсом, нудні за Пшибшевським, повинні уступити місце громадському конфлікту. Це не значить «знищуй особистість» – це значить нове розкриття неспокоїного багатства особистості в іншій (ще не... відображеній мистецтвом) точці дотику сил» [24, с. 53], тобто у сфері громадської діяльності – точніше «колективному служінні».

У процесі перетворення побуту великого значення надавалося мистецтву, зокрема шляхом залучення робітників до найпоширеніших форм культурно-просвітницької та творчої діяльності: клубів, гуртків, студій тощо.

Саме поняття «пролетарський побут» запроваджений Пролеткультом. Дещо пізніше партійні діячі, у тому числі А. Луначарський, використовували поняття «революційний побут».

Принцип наукових засад трудових процесів. Марксистська ідеологія визначала працю рушійною силою розвитку людства, розглядала працю як процес розвитку і вдосконалення способу використання сил і предметів природи. Цей процес передбачав три складові: праця, засоби праці і предмет праці. Саме праця розглядалася першою складовою поняття «пролетарська культура», заявлена машинним виробництвом ще при капіталізмі. Праця ставала визначальним орієнтиром мислення робітника. В цілому змінювалася позиція робітника і керівника як підлеглого і начальника, як умова

співпраці, співдопомоги та орієнтації на кінцевий результат. Саме нова роль праці у суспільстві дасть змогу зменшити прогалину між робітником і керівником, видалити психологічні відмінності між ними, поєднати їх через спільну свідомість і досвід у загальній культурі. Праця розглядалася як важливий виховний засіб, разом з тим і культурний.

Саме питання організації праці стало однією із теоретичних розробок пролеткультівців. На їхню думку, організація праці є завданням провідного прогресивного класу пролетарів і лише ним вона може бути вирішена в повному обсязі. Відтак вирішувалося питання «єдності процесу праці», тобто створення у робітничих масах свідомого і творчого ставлення до виконаної роботи. Розроблялися підходи, умови, за яких процес праці міг протікати найбільш раціонально, відповідно можливостям і здібностям робітника і мети цього процесу.

За такої умови важливим є просвітництво, яке дасть змогу сформувати у пролетаря уміння науково підійти до організації і використанню власної та колективної праці з огляду на державні стратегічні завдання. На думку пролеткультівців, політичні, економічні проблеми та завдання неможливо робітничому класу вирішити без широкої культурної роботи, яка включала б у себе ідеологію, науку, мистецтво, формування свідомості: «Усвідомлення пролетарем себе основною рушійною силою суспільного виробництва і всіх пов'язаних з цим економічних взаємовідносин повинно скластися в єдину міцну мету ідеології пролетаріату як класу» [17, с. 24].

Пріоритетна роль у цьому процесі відводилася науці: «Пролеткульт вбачав своє завдання у залученні пролетарських мас до наукового мислення, спрямування їх на методологічний шлях оволодіння цінностями науки, «популяризація її структури, викладення у системній цілісності відірваних однієї від одної наукових дисциплін, встановлення практичного зв'язку науки з технікою, викорінення роз'єднаності науки і практичного життя» [17, с. 24]. Життя спонукало до тісного зв'язку науки з виробництвом, організації праці на наукових засадах.

Принцип тісного взаємозв'язку творчої діяльності з виробництвом. Діяльність пролеткультівських організацій у напрямі виховання робітників передбачала тісний зв'язок мистецтва з суспільним виробництвом. Адже саме індустріальний пролетаріат розглядався реальним носієм і творцем нової пролетарської

культури.

Пролетарське мистецтво мало стати масовим, тому пролеткультівці висували щось подібне до гасла «мистецтво на вулицю». Пролетаріат мав опоетизовувати те, чим він заробляє собі на життя, – працю. «І справді, що може бути величніше цього? Поетичніше?! Пролетарське мистецтво має віднині забити в один такт з тактом праці, – писав Г. Михайличенко. – Нове, пролетарське мистецтво — це мистецтво праці, поезія праці, велич праці, велич її досягнень, захоплення процесом праці» [12, с. 28].

На відміну від буржуазного суспільства, в якому мистецтво розглядалося як дозвілля, як «додаток до ділового життя», В. Коряк – теоретик вітчизняного пролеткультівського руху, у статті «Матеріалізація мистецтва» наголошував, що в пролетарському суспільстві робітники самі перетворюють життя і сам процес праці на суспільний твір мистецтва: «Робітниче життя є процес продукції матеріальних цінностей. Отже, для робітника справжнє, життєве мистецтво є в самому процесі виробництва... Пролетарське, отже, організація мистецтва є просто частиною єдиної проблеми: організація життя, оскільки ж робітниче життя є праця – організація праці» [11, с. 42].

Принцип демократизації мистецтва. Концепція пролетарської культури робила наголос не на майстерність, не на національне, а на соціальне, не на індивідуалістичне, а на колективне мистецтво. Водночас орієнтація на широкі маси робітників, які не мали відповідної професійної освіти, знижувала рівень майстерності у відповідних видах мистецтва: «Мистецтво всім! Цей лозунг повинен означати вищу міру майстерної гнучкості людини у всіх її практичних діях – чи говорить вона, стругає, точить, переконує аудиторію, командує армією, йде по вулиці, шие плаття. Радість перетворення сирого матеріалу у певну громадсько-корисну форму, що супроводжується умінням і посиленням пошуком найбільш доцільної форми – ось, чим повинно стати це «мистецтво всім» [22, с. 116].

У період діяльності організацій Пролеткульту відбувалося переосмислення цінностей з погляду демократизації мистецтва у плані його доступності, відкритості для широких мас. Демократизація мистецтва у тому вигляді, як вона проводилася, мала позитивне завдання – служити освітнім цілям, ознайомити широкі маси з естетичними надбаннями попередніх поколінь. «Мистецтво всім» полягало зовсім не у

перетворенні всіх людей на глядачів, а навпаки – у виробленні і засвоєнні усіх якостей і умінь будувати і творити своєрідність життя у всіх його проявах, що властиво фахівцям мистецтва. Така робота могла б забезпечити залучення широких мас в цей процес «творення», що в попередню епоху було доступне лише окремим [22, с. 117].

Естетичного перетворення дійсності. Важливим принципом пролеткультівської теорії культури був принцип естетизації праці, навколишнього середовища. Не даремно провідними їхніми лозунгами були: «Залити країну красою!», «Ставайте артистами роботи!». Цей принцип ґрунтується на уявленнях ще стародавніх греків, які різні види людської діяльності вважали мистецтвом. Першими митцями були ті, кого пізніше назвали ремісниками – гончарі, каменотеси, теслі та ін., ті, хто виготовляв практичні, ужиткові речі. Власне праця не є художньою творчістю, а формою освоєння світу, де присутній естетичний елемент. В усій людській діяльності, яка здійснюється за законами доцільності, присутній естетичний аспект

Освітньо-культурна діяльність розглядалася як важлива передумова естетичного перетворення дійсності, навколишнього середовища, нового пролетарського побуту: «У зв'язку з революцією і її можливими перспективами, повинно бути підняте і розглянуте питання про мистецтво, про взаємовідносини мистецтва і життя. Життя практичне повинне бути прикрашене мистецтвом у всіх проявах щохвилино. Кожен повинен стати художником-будівником цього життя... Не бездоганні твори мистецтва повинні приковувати увагу будівників життя, а бездоганна людина, сповнена організаторською пластичністю і волею до подолання перешкод, які постають» [22, с. 117–118].

Цей постулат став провідним, про що свідчать протоколи засідань Пролеткульту: «Стремління перетворити і одухотворити працю, внести у продукти праці художні зачатки, поставити мистецтво на службу процесу матеріального створення нового життя. Перетворити труд у працю, естетично оформити масовий побут» [18].

До специфічних принципів освітньо-просвітницької та культуротворчої діяльності саме Всеукраїнського Пролеткульту відносимо принцип національної самоідентифікації. Обґрунтування такого принципу обумовлене як поглядами, переконаннями вітчизняних теоретиків концепції пролетарської культури,

так і практичною діяльністю пролеткультівських установ у цьому напрямку.

В умовах творення «нової» країни, «нової» культури, «нової» людини основним виступав класовий підхід, за якого пролетарські устремління визнавалися вище загально-людських, а питання національних засад розвитку суспільних відносин у цьому відношенні нівелювалися. Опонентами такої парадигми виступали вітчизняні діячі Пролеткульту, що позначено особливостями культурно-освітнього розвитку, впливом національно-визвольної боротьби 1917–1919 рр., сплеском національного мистецтва, освіти, літератури, науки тощо.

Доречно навести цитату М. Хвильового, який також вірив у створення пролетарської культури. Про організуючу роль мистецтва писав: «Тільки такі угруповання живучі і тільки вони здібні творити мистецтво... лише пролетаріат, як історична класа, здібний повести людськість в майбутнє, що лише пролетаріат здібний утворити відповідні умови для культурного ренесансу, що лише пролетаріат утворить і відповідні умови для відродження молоді нації» [23, с. 2–8].

Саме творення пролетарської культури з модерними устремліннями передбачалося у національних рисах. Це й стало наріжним камнем протиріч між діячами Всеукраїнського Пролеткульту.

Не зважаючи на розбіжності в поглядах на створення пролетарської культури, пролеткультівці були єдині в одному – у необхідності вироблення «за власним рецептом» особливої «чисто класової» культури.

Однак ідея пролетарської культури не стала консолідуючою, оскільки ні в Росії, ні, тим більше, в Україні, пролетаріат не мав достатніх сил – ні кількісних ні якісних. Інтелігенція ж виявляла скептичний погляд на пролетарську культуру як соціокультурний феномен, навіть до його цілковитого заперечення: «Як нема пролетарської таблиці множення, так не може бути пролетарського мистецтва. Мистецтво існує тільки як таке, і зайво ділити його на рубрики. Коли пролетаріат бере в свої руки життя і хоче творити його згідно своїм ідеям, цілям і бажанням, в той же момент він перестає бути пролетаріатом, бо разом він нищить і всі класові перегородки, і крім того, являється природним спадкоємцем культури взагалі, що віками вироблялася не для однієї якоїсь класи, а для всього людства. Так що таким чином і це «жупельне» слово – пролетарське мистецтво –

лише невдалий вираз, поняття тимчасове, пристосоване для тимчасової ознаки» [5, с. 78].

Однак, проведені дослідження не претендують на висвітлення всіх аспектів проблеми освітньо-просвітницької і культуротворчої діяльності Пролеткульту в Україні (1917–1932 рр.). Передусім, заслуговують на окреме вивчення такі питання, як науково-методичне забезпечення пролеткультивської роботи; система підготовки та підвищення кваліфікації робітників Пролеткульту; дослідження історії створення та діяльності міжнародного пролеткульту; освітньо-просвітницька діяльність вітчизняних пролетарських культурно-просвітницьких організацій у досліджуваній період тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко Е. В. Аксиологический контекст развития педагогической науки в Украине / Е. В. Адаменко, Е. Н. Хрыков // Ціннісні пріоритети освіти у ХХІ столітті : матеріали наук.-практ. конф., 11–13 листопада 2003 р., м. Луганськ / ред. кол. : В. С. Курило [та ін.] ; Міжнародна академія наук педагогічної освіти, Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – Ч. 1. – С. 29–39.
2. Андрианова Н. Ю. Концепция «пролетарской культуры» и монументальная лениниана как отражение идеологических и ментальных установок в обществе в первые годы советской власти, 1917–1927 гг. : дис. ... кандидата ист. наук : 07.00.02 / Андрианова Наталья Юрьевна. – М., 2001. – 211 с.
3. Богданов А. А. Вопросы социализма: работы разных лет / А. А. Богданов. – М. : Политиздат, 1990. – 477 с.
4. Богданов А. А. Культурные задачи нашего времени / А. Богданов. – М. : Изд. С. Дороватовского и А. Чарушникова, 1911. – 92 с.
5. Бурачек М. Колективна творчість і шляхи національного мистецтва / М. Бурачек // Мистецтво. – 1920. – № 1. – С. 64–81.
6. Волчкова М. Борьба за нового человека [Электронный ресурс] / Марина Волчкова // Суть времени. – № 58. – 11 декабря 2013. – Режим доступа : <http://gazeta.eot.su/article/borba-za-novogo-cheloveka>
7. Енциклопедія освіти / АПН України ; [голов. ред. В. Г. Кремінь]. – К. : ХрінкомІнтер, 2008. – 1040 с.
8. Зандер С. Пролетарская культура и пролетарская революция / С. Зандер // Горн. – 1923. – № 7. – С. 67–86.
9. Ильинский И. Быт как научное понятие: (социологический набросок) / И. Ильинский // Жизнь. – 1924. – № 1. – С. 232–245.
10. Калинин Ф. Пролетариат и творчество / Ф. Калинин // Пролетарская культура. – 1918. – № 1. – С. 9.
11. Коряк В. Матеріалізація мистецтва / В. Коряк // Шляхи мистецтва. – 1922. – Ч. 1. – С. 42–43.
12. Михайличенко Г. Пролетарське мистецтво / Г. Михайличенко // Мистецтво. – 1919. – № 1. – С. 27–29.
13. От редакции // Горн. – 1918. – № 1. – С. 1, С. 17.
14. От редакции // Клуб и революция. – 1929. – № 1. – С. 3–5.
15. От редакции // Пролетарская культура. – 1918. – № 1. – С. 1–2.
16. Пинегина Л. А. Советский рабочий класс и художественная культура (1917–1932) / Л. А. Пинегина. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 240 с.
17. Плетнев В. Современный момент и задачи пролеткультов / В. Плетнев // Горн. – 1922. – № 6. – С. 20–28.
18. Протоколы Первой всероссийской конференции пролетарских культурно-просветительских организаций, 15–20 сентября 1918 г. / под ред. П. И. Лебедева-Полянского. – М. : [Б. и.], 1918. – 129 с.
19. Романенко Г. О. Еволюція художніх і літературних обіднань України: історико-культурологічний вимір : монографія / Г. О. Романенко, В. М. Шейко. – К. : Ін-т культурології Акад. мистецтв України, 2008. – 208 с.
20. Смирнов И. С. Ленинская концепция культурной революции и критика Пролеткульту / Смирнов И. С. // Историческая наука и некоторые проблемы современности. – М., 1968. – С. 63–85.
21. Сухомлинська О. В. Радянська педагогіка як ідеологія: спроба історичної реконструкції / Ольга Сухомлинська // Історико-педагогічний альманах. – 2014. – Вип. 1. – С. 4–24.
22. Третьяков С. Искусство в революции и революция в искусстве / С. Третьяков // Горн. – 1923. – № 7. – С. 111–118.
23. Хвильовий М. Апологети писаризму (До проблеми культурної революції) / М. Хвильовий // Культура і побут. – 1926. – № 11. – неділя 14 березня. – С. 2–8.
24. Шагинян М. С. Новый быт и искусство : [статья] / М. Шагинян. – Тифлис : Заккнига, 1926 (Тип. «Красный воин»). – 93 с.

REFERENCES TRANSLATED AND
TRANSLITERATED

1. Adamenko E. V. Aksyolohycheskyy kontekst razvytyyapedahohycheskoy nauky v Ukrayne / E. V. Adamenko, E. N. Khr̄ykov // Tsinnisni priorytety osvity u KhKhI stolitti : materialy nauk.-prakt. konf., 11–13 lystopada 2003 r., m. Luhans'k / red. kol. : V. S. Kurylo [ta in.] ; Mizhnarodna akademiya nauk pedahohichnoyi osvity, Luhans'kyy natsional'nyy pedahohichnyy un-t im. Tarasa Shevchenka. – Luhans'k : Al'ma-mater, 2003. – Ch. 1. – S. 29–39.
2. Andryanova N. Yu. Kontseptsyya «proletarskoy kul'tury» y monumental'naya lenynyana kak otrazhenye ydeolohycheskykh y mental'nykh ustanovok v obshchestve v pervyye hodyy sovet-skoy vlasty, 1917–1927 hh. :dys. ... kandydata yst.nauk : 07.00.02 / Andryanova Natal'ya Yur'evna. – M., 2001. – 211 s.
3. Bohdanov A. A. Voprosyy sotsyalyzma: rabotyraznykh let / A. A. Bohdanov. – M. : Polytyzdat, 1990. – 477 s.
4. Bohdanov A. A. Kul'turnyye zadachy nasheho vremeny / A. Bohdanov. – M. : Yzd. S. Dorovatovskoho y A. Charushnykova, 1911. – 92 s.
5. Burachek M. Kolektyvna tvorchist' i shlyakhy natsional'noho mystetstva / M. Burachek // Mystetstvo. – 1920. № 1. – S. 64–81.
6. Volchkova M. Bor'ba za novoho cheloveka [Elektronnyy resurs] / Maryna Volchkova // Sut' vremeny. – № 58. – 11 dekabrya 2013. – Rezhym dostupa : <http://gazeta.eot.su/article/borba-za-novogo-cheloveka>
7. Entsyklopediya osvity / APN Ukrayiny ; [holov. red. V. H. Kremin']. – K. : KhrinkomInter, 2008. – 1040 s.
8. Zander S. Proletarskaya kul'tura y proletarskaya revolyutsiya / S. Zander // Horn. – 1923. – № 7. – S. 67–86.
9. Yl'ynskyy Y. Byit kak nauchnoe ponyatyte: (sotsyolohycheskyy nabrosok) / Y. Yl'ynskyy // Zhyzn'. – 1924. – № 1. – S. 232–245.
10. Kalynyn F. Proletaryat y tvorchestvo / F. Kalynyn // Proletarskaya kul'tura. – 1918. – № 1. – S. 9.
11. Koryak V. Materializatsiya mystetstva / V. Koryak // Shlyakhy mystetstva. – 1922. – Ch. 1. – S. 42–43.
12. Mykhaylychenko H. Proletars'kemystetstvo / H. Mykhaylychenko // Mystetstvo. – 1919. – № 1. – S. 27–29.
13. Ot redaktsyy // Horn. – 1918. – № 1. – S. 1, S. 17.
14. Ot redaktsyy // Klub y revolyutsyya. – 1929. – № 1. – S. 3–5.
15. Ot redaktsyy // Proletarskaya kul'tura. – 1918. – № 1. – S. 1–2.
16. Pynehyna L. A. Sovet-skyy rabochyy klass y khudozhestvennaya kul'tura (1917–1932) / L. A. Pynehyna. – M. : Yzd-vo Mosk. un-ta, 1984. – 240 s.
17. Pletnev V. Sovremennyy moment y zadachy proletkul'tov/ V. Pletnev // Horn. – 1922. – № 6. – S. 20–28.
18. Protokolyy Pervoy vseryossiyskoy konferentsyy proletarskykh kul'turno-prosvetytel'skykh orhanyzatsyy, 15–20 sentyabrya 1918 h. / pod.red. P. Y. Lebedeva-Polyanskoho. – M. : [B. y.], 1918. – 129 s.
19. Romanenko H. O. Evolyutsiya khudozhnikh i literaturnykh obyednan' Ukrayiny: istoryko-kul'turolohichnyy vymir : monohrafiya / H. O. Romanenko, V. M. Sheyko. – K. : In-t kul'turolohiyi Akad. mystetstv Ukrayiny, 2008. – 208 s.
20. Smyrnov Y. S. Lenynskaya kontseptsyya kul'turnoy revolyutsyy y krytyka Proletkul'ta / Smyrnov Y. S. // Ystorycheskaya nauka y nekotorye problemy sovremennosty. – M., 1968. – S. 63–85.
21. Sukhomlyns'ka O. V. Radyans'ka pedahohika yak ideolohiya: sproba istorychnoyi rekonstruktsiyi / Ol'ha Sukhomlyns'ka // Istoryko-pedahohichnyy al'manakh. – 2014. – Vyp. 1. – S. 4–24.
22. Tret'yakov S. Yskusstvo v revolyutsyy y revolyutsyya v yskusstve / S. Tret'yakov // Horn. – 1923. – № 7. – S. 111–118.
23. Khvyl'ovyy M. Apolohety pysaryzmu (Do problemy kul'turnoyi revolyutsiyi) / M. Khvyl'ovyy // Kul'tura i pobut. – 1926. – № 11. – nedilya 14 bereznya. – S. 2–8.
24. Shahynyan M. S. Novyybyit y yskusstvo : [stat'y] / M. Shahynyan. – Tyflys : Zakknyha, 1926 (Typ. «Krasnyyvoyn»). – 93 s.